

CATEGORIA EXISTENȚEI LA WHITEHEAD

ADRIAN NIȚĂ

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române;
Universitatea din Suceava

Category of Existence in Whitehead In this expository paper, we focus on the specificity of existence in Whitehead’s metaphysics from the point of view of change. In the first part, we will show the existence as a super-category; in the second part, we will see the place of existence in the categorial scheme, and in the next four parts, we will present in detail the major categories of existence, the actual entities (in the third part), the prehensions (in the fourth part), the nexus (in the fifth part) and the eternal objects (in the sixth part).

Keywords: Whitehead; American philosophy; metaphysics; cosmology; existence; actual entities

Mutația produsă în secolul al XX-lea în tratamentul existenței se observă cel mai clar în abordarea datorată lui A.N. Whitehead. În celebra sa lucrare *Process and Reality*, din 1929, ce reia de fapt seria de prelegeri susținute la Universitatea din Edinburgh în anul universitar 1927–1928, el arată cum existența este o categorie cu o structură foarte bogată, o supercategorie, de fapt.

În aceste condiții, ne propunem să vedem specificul existenței în abordarea metafizică a lui Whitehead din perspectiva problemei schimbării. Vom continua deci, și vom aprofunda, cercetarea inițiată în *Reconstrucția categorială a existenței*¹. În prima parte a textului vom arăta specificul existenței ca o supercategorie; în partea a doua vom vedea locul existenței în cadrul schemei categoriale elaborate de Whitehead; în următoarele patru părți vom detalia cele mai importante categorii ale existenței, adică entitățile actuale (în partea a treia), prehensiunile (în partea a patra), nexusul (în partea a cincea) și obiectele eterne (în partea a șasea).

1. CATEGORII ȘI SUPERCATEGORII ALE EXISTENȚEI

Abordarea metafizică a categoriei existenței a marcat cu Platon și Aristotel o primă perioadă în care se poate afirma că existența sau ființa este analizată pentru a se pune în evidență temeiul a ceea ce este, dar și pentru a avea un răspuns la

¹ A se vedea: Adrian Niță, „Reconstrucția categorială a existenței”, în Al Surdu, Sergiu Bălan (coord.), *Studii de teoria categoriilor*, vol. 3, București, Editura Academiei Române, 2011, pp. 87–114.

problema devenirii, a schimbării lucrurilor. Cele două poziții din filosofia greacă, cea parmenidiană, după care ființa este și nu poate decât să fie, și cea heraclitiană, după care totul este schimbător, sunt bine integrate de către Platon în teoria sa metafizică. În dialogurile de maturitate, în special *Parmenide*, *Sofistul*, *Theaitetos* etc., Platon elaborează o amplă listă de categorii, pe care apoi o pune la lucru pentru a rezolva o serie de dificultăți filosofice. Astfel, ființa, identitatea, diferența, repausul și mișcarea vor da o imagine complexă despre natura existenței, imagine ce conține inclusiv unele aspecte opuse (sau chiar contrare) ale existenței, cum sunt cele legate de identitate, spațiu, timp etc., după cum bine se observă în *Parmenide*².

Lista de categorii elaborată de Aristotel pune în centru noțiunea de substanță, dată fiind celebra interogație din *Metafizica*, în care se arată că eterna întrebare despre ființă a fost, este și va fi mereu cea despre substanță³. Existența (sau ființa) este acum tratată substanțial, în condițiile în care substanța primă ne oferă aspectele de individualitate, proprii lumii în care trăim, iar substanța secundă ne dă speciile, adică generalitatea și universalitatea. Substanța este văzută atât ca substrat, cât și ca subiect, și astfel îmbinarea aspectului ontologic al ființei cu cel logico-lingvistic este la Aristotel într-o armonie perfectă.

Supraviețuirea elementelor aristotelice în metafizica medievală i-a condus pe Albert, Toma, Dietrich, Suarez etc. să conceapă ființa din perspectiva relației cu esența, pe de o parte, și cu lucrurile, pe de altă parte. Chiar dacă contribuțiile filosofilor medievali nu sunt la fel de pregnante ca cele ale celebrilor lor înaintași, credem că ei merită o privire mereu nouă, merită interesul nostru, fiind departe de a fi ceea ce s-a numit produse proprii ale unui ev întunecat. Metafizica medievală nu a fost întunecată nici datorită vechimii ei, nici datorită aristotelismului, nici relațiilor profund îndatorate cu teologia, nici datorită neștiinței noastre etc.⁴.

Metafizica modernă face din existență o categorie de bază, indispensabilă construcției metafizice de ansamblu, după cum vedem la Descartes, Leibniz sau Kant. În *Meditații despre filosofia primă* I, Descartes susține că trebuie să existe anumite obiecte mai simple și mai universale ce sunt reale și adevărate (*vera esse*). Vedem cum, dincolo de celebra împărțire a substanțelor în substanță întinsă și substanță cugetătoare, dualismul cartezian afirmă că *res vera* sunt ceea ce țin de existență în sensul cel mai deplin al termenului. Dincolo de *res vera* nu se află nimic mai real, de fapt nu se află nimic.

Tot la fel, monada lui Leibniz este cea care dă natura adevărată și reală a existenței, fiind temeiul ultim al lumii. Atât lumea fenomenală, cât și, mai ales, lumea vie, organizată și structurată sunt alcătuirii din monade sau din colecții de monade, mai mult sau mai puțin organizate. Posibilitatea explicării organismului,

² Pentru alte detalii, a se vedea Anca Gabriela Ghimpu, „Prefigurarea unei teorii a categoriilor în filosofia lui Platon”, în Al. Surdu, Sergiu Bălan (coord.), *Studii de teoria categoriilor*, vol. 3, București, Editura Academiei Române, 2011, pp. 231–243.

³ Aristotel, *Metafizica*, VII, 1, 1028b.

⁴ Vezi Loredana Boșca, „Conceptul de intelect posibil la Averroes”, în Al. Surdu, Sergiu Bălan (coord.), *Studii de teoria categoriilor*, vol. 3, București, Editura Academiei Române, 2011, pp. 115–138.

a corpului ființelor vii, face ca teoria lui Leibniz asupra existenței să fie o abordare extrem de înnoitoare în raport cu toată metafizica din secolul al XVII-lea.

Celebra tabelă kantiană a categoriilor prezintă realitatea (*Realität*) ca o categorie a calității și actualitatea (*Wirklichkeit*), ca o categorie a modalității. În schimb, existența face parte din principiile intelectului, fiind introdusă de Kant la nivelul principiului ce corespunde categoriei actualității⁵.

Pentru a vedea elementele comune ale acestor abordări, din perspectiva problematicii noastre, propunem cuplul categorial unu-multiplu. Atât abordarea lui Platon, cât și a lui Aristotel, atât cea a lui Descartes și Leibniz, cât și cea a lui Kant stau sub semnul unității, simplității și nestructurării. Spre deosebire, Whitehead propune o categorie a existenței de un fel special: el vorbește de multiplicitatea, complexitatea și de structurarea existenței. Astfel, în capitolul 2 al Părții I, *Schema categorială*, el propune drept categorii următoarele patru clase: categoria fundamentului, categoriile existenței, categoriile explicației și obligațiile categoriale. Dacă prima clasă, a fundamentului, conține o singură categorie, și anume creativitatea, toate celelalte trei clase vor avea mai multe categorii: 8 categorii ale existenței, 27 de categorii ale explicației, 9 obligații categoriale.

Desigur că nu numai bogăția existenței face din aceasta o supercategorie. Se va observa cel mai ușor diferența de abordările tradiționale dacă vom enumera cele opt categorii ale existenței: entitățile actuale, prehensiunile, nexusurile, formele subiective, obiectele eterne, judecățile, multiplicitățile și contrastele. Se observă că printre cele opt categorii ale existenței nu se află, desigur, inclusă existența. Aceste opt elemente sunt *categoriile* existenței, dar nu sunt existența ca atare. Din această perspectivă se poate susține că existența este de fapt o supercategorie. Printre cele opt categorii există felurite relații, unele categorii sunt oarecum finale (entitățile actuale și obiectele eterne), altele au un caracter intermediar. Desigur, entitățile actuale, după cum vom vedea mai jos, sunt cele care joacă un rol fundamental, fiind realizările finale, *res verae* în sens cartezian. Pe de altă parte, faptul că entitățile actuale sunt ultimul nivel al ființei, existența în sensul cel mai deplin al termenului va induce anumite particularități ce necesită a fi văzute mai în detaliu⁶.

Existența ca o supercategorie face parte dintr-o amplă schemă categorială a acestui eseu de cosmologie care este propus în *Process and Reality*. Lucrarea propune o filosofie speculativă ce se dorea un cadru coerent logic și necesar în termenii căruia orice element al experienței noastre să poată fi interpretat⁷. Acesta este motivul pentru care sunt cerute două condiții ale schemei de gândire: pe de o parte, coerența și consistența logice, pe de altă parte, adecvarea și aplicabilitatea. Sistemul filosofic propus are nevoie să fie lipsit de contradicții interne, să prezinte definițiile constructelor în termeni logici, să exemplifice noțiunile logice generale

⁵ Pentru detalii, vezi Adrian Niță, „Existență și realitate la Kant”, în Al. Boboc, N.I. Mariș (coord.), *Studii de istorie a filosofiei universale*, vol. XII, București, Editura Academiei Române, 2004, pp. 483–503.

⁶ Vezi *supra*, cap. 3.

⁷ A.N. Whitehead, *Process and Reality*, New York, Free Press, 1969, p. 5.

în instanțe specifice și principii de inferențe. Pe de altă parte, filosofia speculativă trebuie să aibă o latură empirică, în care aplicabilitatea și adecvarea trebuie să fie condiții indispensabile⁸.

În fine, existența ca o supercategorie este cerută de principiul ontologic în varianta lui Whitehead. Această importantă categorie a explicației, după Whitehead, este menită să prezinte rațiunea pentru care un lucru există, temeiul pentru cauzarea finală sau eficientă. Astfel, din punctul de vedere al conținutului, principiul ontologic susține că entitățile actuale sunt singurele rațiuni, astfel încât a căuta rațiunea înseamnă a căuta una sau mai multe entități actuale. Rezultă că orice condiție de satisfacut printr-o entitate actuală în procesul său exprimă un fapt fie despre constituția reală internă a altor entități actuale, fie despre „scopul subiectiv” ce condiționează acel proces⁹.

Este evident că, din perspectiva principiului ontologic, tot ceea ce există, tot ceea ce are existență în sensul cel mai deplin al termenului sunt entitățile actuale. Dincolo de acestea nu se mai află nimic¹⁰. Acest principiu de cauzare¹¹ susține că orice este undeva în actualitate și peste tot în potență. Avem aici primul pas în descrierea universului ca o solidaritate a mai multor entități actuale¹² și, totodată, prima etapă în constituirea unei teorii ce îmbrățișează noțiunile de „entitate actuală”, „dat” și „proces”¹³. În condițiile în care principiul ontologic asertează că dincolo de entitățile actuale nu există nimic, „simpla non-entitate” nefiind o limită a existenței, se subliniază aspectul dual al relației dintre actualitate și potențialitate. Așa cum potențialitatea pentru proces este semnificația termenului general „entitate” sau „lucru”, tot la fel „decizia” este semnificația suplimentară importată de termenul „actual” în expresia „entitate actuală”. Astfel, actualitatea este decizia în mijlocul potențialității¹⁴.

2. SCHEMA CATEGORIALĂ

Am văzut că filosofia speculativă urmărește să explice existența ca totalitate prin intermediul unei scheme categoriale foarte cuprinzătoare. Aceasta trebuie să dea seama de tot ceea ce există, astfel încât este nevoie ca demersul metafizic să conțină două etape importante, și anume construcția (ce vizează descrierea și explicarea lumii) și aplicarea (prin care să se poată deduce lucrurile existente).

Schema categorială trebuie să prezinte semnificația categoriilor, aplicabilitatea și adecvarea lor. Cum orice entitate este o instanță specifică a unei categorii a

⁸ *Ibidem*, p. 6.

⁹ *Ibidem*, p. 29.

¹⁰ *Ibidem*, p. 56.

¹¹ *Ibidem*, p. 29.

¹² *Ibidem*, p. 54.

¹³ *Ibidem*, p. 57.

¹⁴ *Ibidem*, p. 57.

existenței, este evident că schema trebuie să conțină o rețea amplă de categorii, nu o simplă și singură categorie a existenței, cum este cazul la alți filosofi. De asemenea, trebuie să aibă capacitatea de a explica întreaga lume și de a prezenta normele (obligațiile) de care trebuie ținut seama. Aceste trei categorii speciale (existența, explicația și obligația) sunt însoțite de o categorie ce este inclusă (presupusă) în fiecare dintre cele trei, și anume fundamentul. Se obține astfel următoarea schemă categorială: I) categoria fundamentului; II) categoriile existenței; III) categoriile explicației; IV) obligațiile categoriale. *Categoria fundamentului (the category of the ultimate)* prezintă creativitatea drept temeiul ultim pentru orice „lucru”, „ființă” sau „entitate”. Creativitatea este „universalul universalilor” ce caracterizează în mod ultim tot ceea ce există. Este principiul ultim prin care multiplicitatea devine o ocazie actuală, stând în natura lucrurilor ca multiplul să intre într-o unitate complexă¹⁵.

Acest principiu de nouitate, care este creativitatea, se găsește în conținutul oricărei multiplicități, universale disjunctiv; el strânge diversitatea în unitate. Noua entitate este simultan faptul de a fi împreună al multiplului și este una printre multiplicitatea disjunctivă pe care o părăsește; este o entitate nouă, în mod disjunctiv printre mai multe entități pe care le sintetizează. Multiplii devin unul și sporesc prin unul.

Înlocuind categoria aristotelică de „substanță primă”, categoria fundamentului este redată de Whitehead prin termenul „concreșcență”, adică o producere de nouitate unită cu faptul concret de a fi împreună¹⁶.

Cele opt categorii ale existenței sunt: entitățile actuale (care mai sunt numite ocazii actuale, realități finale sau *res vera*); prehensiunile (fapte concrete de relație); nexusurile (chestiuni publice de fapt); formele subiective (chestiuni private de fapt); obiectele eterne (potențiali puri pentru determinația specifică a faptelor sau forme de definiție); judecățile (chestiuni de fapt în determinație potențială sau potențiali impuri pentru determinația specifică a chestiunilor de fapt, sau teorii); multiplicitățile (disjuncții pure de diverse entități) și contrastele (moduri ale sintezei entităților într-o prehensiune). Din aceste opt feluri de existențe, entitățile actuale și obiectele eterne stau cu o finalitate extremă, ceea ce ne arată că reconstrucția categorială a existenței cuprinde la un nivel fundamental aceste două elemente (am văzut anterior că la un alt nivel al existenței aveam: entitățile actuale, prehensiunile și nexusurile). Celelalte tipuri de existență au un caracter oarecum intermediar¹⁷.

Cele 27 de categorii ale explicației oferă cadrul general pentru orice fel de explicații aduse de către filosofia speculativă a organismului propusă de Whitehead. De exemplu, prima categorie a explicației susține că lumea actuală este un proces, iar acesta este devenirea entităților actuale. A doua categorie a explicației arată că în devenirea unei entități actuale, unitatea potențială a mai multor entități dobândește unitatea reală a unei entități actuale, astfel încât entitatea actuală este concreșcența

¹⁵ *Ibidem*, pp. 25–26.

¹⁶ *Ibidem*, p. 26.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 26–27.

reală a mai multor potențialități. A treia categorie arată că în devenirea unei entități actuale, toate prehensiunile, nexurile, formele subiective, judecățile, multiplicitățile și contrastele au parte de devenire. Se observă că exceptate de la devenire se află numai obiectele eterne. A șaptea categorie a explicației susține că un obiect etern poate fi descris numai în termenii potențialității reale pentru „intruziune” în devenirea unei entități actuale. Astfel, obiectul etern este o potențialitate pură. Fiind tipul fundamental de entitate (alături de entitățile actuale), obiectele eterne participă la autocreația entităților actuale, prin combinarea auto-identității cu auto-diversitatea (XXI). Fără a-și pierde auto-identitatea, entitățile actuale intră în procesul de devenire, transformând incoerența în coerență. Astfel, fiecare entitate actuală încetează odată cu atingerea satisfacerii (XXII), faza finală a procesului de concreștere (XXV).

Prima din cele 9 *obligații categoriale* este dedicată unității subiective: mai multe simțiri (*feelings*) ce aparțin unei faze incomplete în procesul unei entități actuale sunt compatibile pentru integrare pe baza unității subiectului lor. Urmează apoi categoria identității obiective, categoria diversității obiective, categoria evaluării conceptuale, categoria reversiunii conceptuale, categoria transmutației, categoria armoniei subiective, categoria intensității subiective și categoria libertății.

3. CATEGORIA DE ENTITATE ACTUALĂ

Categoria metafizică centrală, atât în schema categorială, cât și printre categoriile existenței, este categoria „entitate actuală”. Trebuie specificat încă de la început că expresia lui Whitehead poate să inducă două idei false. În primul rând, s-ar părea că entitatea actuală este un simplu lucru individual, un simplu obiect. Nimic mai fals, în condițiile în care „entitate actuală” semnifică „ceea ce este”, adică este un corespondent modern al termenului aristotelic *ousia*. Din altă perspectivă, „entitatea actuală” trebuie pusă în corespondență cu substanța, cu *res vera* a lui Descartes sau cu monada lui Leibniz. În al doilea rând, se poate înțelege că entitatea actuală este un fel de substrat al lumii, adică acel nivel metafizic ce suportă schimbarea, sau un fel de materie. Că lucrurile nu stau așa, se poate vedea din faptul că entitățile actuale sunt de fapt realități finale sau ocazii actuale, după cum vom detalia în rândurile următoare.

După Whitehead, entitățile actuale sunt lucrurile reale finale din care este construită lumea. Nu se poate afla nimic mai real dincolo de entitățile actuale. Totuși, există anumite diferențe între acestea, în condițiile în care Dumnezeu însuși este o entitate actuală sau un simplu suflu de existență din spațiul vid¹⁸.

Entitățile actuale sunt „creaturi”, dar nu în sensul că ar fi emanate de la un creator, ci în sensul că sunt produsul unui proces de devenire, după cum aflăm din prima categorie a explicației: „Că lumea actuală este un proces, iar procesul este

¹⁸ *Ibidem*, p. 23.

devenirea entităților actuale. Astfel, entitățile actuale sunt creaturi; ele fiind numite și «ocazii» actuale¹⁹.

Oferind rațiunea fundamentală în termenii căreia trebuie să gândim, entitatea actuală ocupă un loc nu doar central, dar și fundamental, adică de temei în raport cu toate tipurile de existență. După cum am văzut deja, principiul ontologic asertează că *ontos on* este un „actual”, o entitate individuală deplin existentă. În acest fel, din entitățile actuale se obțin prin abstracție sau derivare toate tipurile de existență.

Confruntarea lui Whitehead cu metafizica tradițională, atât cea aristotelico-scolastică, cât și cea modernă, continuă și în legătură cu natura entității actuale. Deși oferă principiul explicativ al lumii, nu trebuie să tragem de aici concluzia că aceasta ar fi natura lumii, adică un fel de materie. În acest sens, ar trebui văzută relația cu schimbarea: entitățile actuale se află într-o continuă schimbare sau sunt lipsite de schimbare? Metafizica tradițională a pus un accent foarte puternic pe substanță ca subiect neschimbător al schimbării. Platon concepe ființa drept ceva imuabil, nepieritor, neschimbător, veșnic una și identică cu sine etc. După Aristotel, substanța rămâne numeric una, deși este capabilă să admită calități contrare, fiind subiectul neschimbător al schimbării²⁰. Whitehead vrea să rupă cu această tradiție și critică teza subiectului neschimbător al schimbării: entitatea actuală nu este un subiect neschimbător al schimbării, nu trebuie văzută drept ceva ce durează auto-identic. Avem aici, crede Whitehead, o generalizare a ideii de lucru ce durează din experiența noastră cotidiană. Prin generalizare imaginativă ajungem la conceptul de ceva ce este ceea ce este, fără schimbare, și ce durează ca atare prin avatarurile schimbărilor accidentale. Observăm că acest „ceva” este substratul neschimbător al schimbării calităților și relațiilor, adică tocmai substanța. Această linie de gândire îl conduce pe Aristotel la ideea că trăsătura distinctivă a substanței pare să fie aceea că, în timp ce rămâne numeric una și aceeași, substanța este capabilă să admită calități contrarii.

Aceeași terminologie aristotelică este răspunzătoare și de problemele induse în legătură cu logica de tipul subiect-predicat (S-P). În acest fel, a fost asumat că faptul metafizic final este exprimat ca o calitate ce ineră într-o substanță (spre deosebire, la Locke și Hume este mintea). Cu alte cuvinte, faptul metafizic fundamental, entitatea actuală, este conceput ca o generalizare a lucrurilor ce durează din experiența cotidiană²¹.

Eroarea acestei abordări metafizice este de găsit, după Whitehead, în ideea că o entitate actuală ar putea exista fără schimbare, adică complet lipsită de procesualitate, cum este cazul la Descartes. La filosoful francez o existență actuală este oarecum instantanee, adică este o existență lipsită de dimensiunea temporală.

Urmărind reconcilierea ființei și devenirii, a lipsei de schimbare și a schimbării, Whitehead concepe entitatea actuală ca un proces: existența unei entități actuale

¹⁹ *Ibidem*, p. 27.

²⁰ Aristotel, *Categorii*, 4a.

²¹ Ivor Leclerc, *Whitehead's Metaphysics*, Indiana University Press, 1957, pp. 62–63.

implică procesul său. Astfel, existența și procesul se presupun reciproc. Nu pot fi concepute separat nici existența separat de proces, nici procesul în absența unei existențe actuale. Acesta este numit de Whitehead principiul procesului: „Faptul *cum* devine o entitate actuală constituie *ce* este acea entitate actuală; astfel, două descrieri ale unei entități actuale nu sunt independente. «Ființa» ei este constituită de «devenirea» ei. Acesta este principiul procesului”²².

În secțiunea a doua a capitolului X se spune că concreșcența este numele pentru procesul în care universul mai multor lucruri dobândește o unitate individuală. Concreșcența este astfel numele dat procesului care *este* o entitate actuală dată. Termenul provine de la a crește împreună, deci avem o con-creștere, a mai multor lucruri într-o unitate nouă. Faza inițială a unei concreșcențe este compusă din simțiri (*feelings*) separate de entități diverse disjunctiv. În faza ulterioară se efectuează creșterea împreună a acestor simțiri separate într-o unitate de simțire ce este numită de Whitehead *satisfacere* a acelei entități actuale. Odată cu atingerea satisfacerii, o entitate actuală este completă și pierde, adică devine un dat pentru instanțe proaspete de concreșcență²³.

Din perspectiva nexusurilor, procesul este descris la niveluri diferite, unul microscopic și altul macroscopic. Procesul macroscopic este tranziția de la actualitatea atinsă la actualitatea în atingere, iar procesul microscopic este conversia condițiilor ce sunt doar reale într-o actualitate determinată. Primul fel de proces face tranziția de la „actual” la „doar real”, iar celălalt efectuează creșterea de la real la actual. Primul este eficient, al doilea este teleologic²⁴. Recunoaștem aici tranziția, respectiv concreșterea. În acest fel, noțiunea organismului este combinată cu cea a procesului în două feluri. În primul rând, comunitatea lucrurilor actuale este un organism, dar nu unul static, ci incomplet, aflat în curs de producere. „Astfel, expansiunea universului cu privire la lucrurile actuale este prima semnificație a «procesului»; iar universul în orice etapă a expansiunii sale este prima semnificație a «organismului». În acest sens, un organism este un nexus”²⁵. În al doilea rând, fiecare entitate actuală poate fi descrisă ca un proces organism. Acesta repetă la nivel microcosmic ceea ce universul este la nivel macrocosmic²⁶.

Ajungem astfel la problematica legată de continuitatea sau discontinuitatea devenirii. După Whitehead, nu există continuitate a devenirii, deși există o devenire a continuității. Ocaziile actuale sunt creaturi ce devin și constituie o lume extensivă în mod continuu²⁷. Demonstrația este făcută pe baza metodei lui Zenon. Se arată că concepția despre „concretul prezentațional” (*presentational immediacy*) presupune

²² A.N. Whitehead, *Process and Reality*, ed. cit., p. 28.

²³ *Ibidem*, pp. 244–245. Pentru detalii, a se vedea Elizabeth Kraus, *The Metaphysics of Experience*, New York, Fordham University Press, 1998, cap. 5.

²⁴ A.N. Whitehead, *Process and Reality*, ed. cit., p. 247.

²⁵ *Ibidem*, p. 248.

²⁶ *Ibidem*, p. 248.

²⁷ *Ibidem*, p. 41.

două asumții metafizice. În primul rând, că lumea actuală, în măsura în care este o comunitate de entități rezistente actuale și deja în devenire, condiționează și limitează potențialitatea pentru creativitate dincolo de sine. Este evident că, relativ la orice entitate actuală, există o lume dată de entitățile actuale stabile și o posibilitate reală, ce este datul pentru creativitate dincolo de acel punct de vedere. Avem aici exemplificarea principiului metafizic după care orice ființă este un potențial pentru devenire. Lumea actuală este conținutul obiectiv al fiecărei noi creații.

Cele două sensuri ale potențialității (potențialitatea generală, ce este absolută, și potențialitatea reală, ce este relativă) fac ca expresia „lumea actuală” să fie oarecum indexicală, în sensul că se schimbă în funcție de punctul de vedere, la fel cum este cazul cu „ieri” sau „mâine”.

A doua asumție metafizică este că potențialitățile reale relative la toate punctele de vedere sunt coordonate ca determinări diverse ale unui continuum extensiv. Fiind relațional, continuumul extensiv este un complex de entități unite prin relații de timpul parte-întreg și de alte relații derivate. Noțiunea de „continuu” implică atât proprietățile divizibilității indefinite, cât și proprietățile extensiunii nelimitate. „Mereu există entități dincolo de entități, căci non-entitatea nu este o limită. Acest continuum extensiv explică solidaritatea tuturor punctelor de vedere posibile prin întregul proces al lumii”²⁸.

Se observă limpede că entitățile actuale atomizează continuumul extensiv, în condițiile în care, după cum am văzut deja, creaturile sunt atomare. Desigur, în continuumul extensiv vor exista potențialități contrare dacă avem în vedere plaja largă a potențialităților proprii fiecărei entități actuale. Pe de altă parte, se observă că orice entitate actuală, în relația sa cu alte entități actuale, este plasată undeva în continuum și se ivește din datele oferite de respectivul punct de vedere. Dar în alt sens, o entitate actuală este peste tot, este în orice loc din continuum, „deoarece constituția sa include obiectivările lumii actuale și prin asta include continuumul; de asemenea, obiectivările potențiale contribuie la potențialitățile reale a căror solidaritate o exprimă continuumul. Astfel, continuumul este prezent în fiecare entitate actuală, iar fiecare entitate actuală pătrunde continuumul”²⁹.

După ce sunt arătate părțile argumentului lui Zenon răspunzătoare de paradoxuri, Whitehead este îndreptățit să susțină că orice act de devenire trebuie să aibă un succes imediat, dacă admitem că ceva devine. Astfel, se conchide, în orice act de devenire există devenirea a ceva cu extensiune temporală, dar actul însuși nu este extensiv în sensul că ar fi divizibil în mai devreme sau mai târziu.

Entitatea actuală, *res vera*, în caracterul său de satisfacere concretă, este divizibilă în prehensiuni ce privesc a doua sa jumătate temporală. Această divizibilitate este cea care constituie extensiunea. Dar această imagine cu o subregiune spațio-temporală înseamnă și că datul prehensiunii este lumea actuală, obiectivată cu

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 83.

perspectiva datorată acelei subregiuni. Totuși, o prehensiune dobândește formă subiectivă ce este redată complet determinat prin integrare cu prehensiunile conceptuale aparținând polului mental al *res vera*. Nefiind divizibile, formele subiective permit apariția noutății, a creativității. Astfel, ceva se ivește în lume practic de nicăieri, conchide Whitehead³⁰.

4. CATEGORIA DE PREHENSIVUNE

Prezentarea categoriei prehensiunii ne va prilejui apropierea cu încă un pas de înțelegerea mai profundă a existenței. Am văzut deja că în categoriile explicației X–XII, Whitehead introduce noțiunea de prehensiune. Aflăm astfel că „elementele cele mai concrete” ale unei entități actuale sunt prehensiunile, mai precis că o entitate actuală arată ca o concreșcență de prehensiuni. Orice analiză următoare care ar vrea să vadă lucrurile mai în profunzime nu va arăta altceva în afara prehensiunilor³¹. Practic, aceasta este o abordare modernă a problemei diviziunii.

Termenul „prehensiune” are semnificația literală de „apucare”, „prindere”, „sesizare” din care s-a obținut termenul „aprehensiune”, adică acea apucare de către intelect sau simțuri. Oarecum asemănător, termenul „concept” a fost obținut din „a concepe”. În acest fel, Whitehead susține că a adoptat termenul „prehensiune” pentru a exprima activitatea prin care o entitate actuală efectuează propria „*concretion*” a altor lucruri. Din această cauză, o prehensiune reproduce în sine caracteristicile generale ale entității actuale, fiind referențial lumii externe. Această pluralitate în unitate, ca să folosim terminologia lui Leibniz, va face ca orice caracteristică a entității actuale să fie reprodusă într-o prehensiune.

Whitehead adoptă acest termen pentru a da naștere unei cosmologii bazate pe noțiunea de substanță, continuând linia de gândire a filosofilor moderni. Practic, prehensiunea este o generalizare a noțiunii carteziene de „cogitație” mentală, dar și a noțiunii de „idee” din filosofia lui John Locke. Totuși, filosoful american se desparte de cei doi filosofi moderni în locul în care aceștia adoptă o teorie cosmologică bazată pe două substanțe, așa cum vedem că face explicit Descartes și implicit Locke. După aceste considerații, Whitehead scrie, cu referire la Leibniz, că:

„există o morală care trebuie scoasă din *Monadologia* lui Leibniz. Monadele sale sunt concepute cel mai clar drept generalizări ale noțiunilor contemporane ale mentalității. Noțiunile contemporane ale corpurilor fizice intră doar substanțial și derivat în filosofia sa. Filosofia organismului încearcă să mențină un echilibru mai clar. Dar nu începe cu o generalizare a concepției lui Locke asupra operațiilor mentale³²”.

³⁰ *Ibidem*, p. 86.

³¹ *Ibidem*, p. 28.

³² *Ibidem*, p. 24.

Prehensiunile sunt vehiculele prin care o entitate actuală devine obiectivată în altă entitate actuală sau prin care un obiect etern este introdus (*ingression*) în entitatea actuală. În formularea lui Whitehead, prehensiunile sunt ceea ce este *acolo* pe care îl transformă în ceea ce este *aici*. Această imagine de vector a prehensiunii arată un caracter relațional al acesteia: prehensiunea constă din următorii factori: 1) subiectul ce simte, adică cel care prehendează, respectiv acea entitate actuală în care respectiva prehensiune este un element concret; 2) datele inițiale ce trebuie simțite, adică materialul de prehendat; 3) forma subiectivă, adică modul cum subiectul simte datul obiectiv; 4) eliminarea anumitor concrete, în virtutea prehensiunii negative; 5) datul obiectiv, care este simțit³³.

Există, astfel, o gamă largă de prehensiuni: pozitive sau negative, fizice sau conceptuale, pure sau impure. Prehensiunile fizice sunt prehensiunile ale căror date implică entitățile actuale, iar prehensiunile conceptuale, acele prehensiuni ale căror date implică obiectele eterne. Atât cele fizice, cât și cele conceptuale sunt numite pure; o prehensiune impură este o prehensiune aflată într-o fază mai târzie a concreșcenței ce integrează prehensiunile celor două tipuri pure. Astfel, o prehensiune hibridă este prehensiunea printr-un subiect a unei prehensiuni conceptuale sau a unei prehensiuni impure, aparținând mentalului altui subiect. Prehensiunea pozitivă (numită și simțire, *feeling*) include datul său ca o parte a sintezei ocaziei subiect, iar cea negativă exclude datele din sinteză.

Avem acum cele mai importante elemente pentru a vedea mai în profunzime relația dintre entitatea actuală și prehensiune. Un prim element este acela că prehensiunea constituie conținutul entității actuale, țesătura din care aceasta este fabricată. Dacă vom dori să separăm părțile unei entități actuale, vom găsi o mulțime de prehensiuni. Acestea la rândul lor pot fi analizate mai departe în alte prehensiuni, și așa la infinit. Vedem cum entitatea actuală este caracterizată de continuitate, în condițiile în care între oricare două prehensiuni vom găsi altă prehensiune. Desigur, nu avem aici în vedere un proces material, concret; prehensiunile nu sunt obiecte materiale, fizice, în sensul strict al cuvântului, deși au o latură fizică. Mai degrabă, imaginea pe care o sugerează construcția metafizică a lui Whitehead este cea proprie sistemului monadologic leibnizian, în care teoria micilor percepții oferă o imagine apropiată de ceea ce ne oferă Whitehead prin prehensiuni. După Leibniz, noi avem o serie de percepții de care suntem conștienți și altă serie, mult mai numeroasă, practic infinită, de mici percepții, dar pe care nu le apercipem, nu le putem discrimina. Știm că un val al mării este format din mii și mii de picături de apă, dar nu le putem percepe pe fiecare în parte. Vedem doar ansamblul lor, valul ca întreg, și nu putem avea percepții conștiente despre mulțimea practic infinită a picăturilor ce constituie valul.

Ca act de simțire, entitatea actuală apare ca o concreșcență de prehensiuni din punct de vedere formal, adică al structurii sale formale. Această constituție internă a entității actuale face ca ea să fie ceva ce simultan reprezintă alte entități actuale și

³³ *Ibidem*, p. 258.

simultan creează anumite reprezentări. Entitățile actuale au o natură reprezentativă tocmai în sensul că este un subiect ce are numeroase perspective, numeroase puncte de vedere din care poate cunoaște și înțelege lumea în care trăiește.

Desigur că, vorbind de subiect, trebuie subliniat un alt element al filosofiei lui Whitehead, și anume că subiectul este conceput mai degrabă ca un „*superject*”. Entitățile actuale trebuie văzute ca fiind mereu aflate în schimbare, mereu trecând de la o stare la alta sau chiar, spre deosebire de Leibniz, pierind în totalitate. Dar acesta este numai un aspect al entității actuale: aceasta nu este numai subiect al anumitor experiențe, pierind perpetuu în mod subiectiv, ci și rezultat, adică „*superject*”. Acest al doilea aspect face dintr-o entitate actuală o creatură atomară ce exercită o funcție de nemurire obiectivă, în sensul că entitatea actuală se autocreează în permanență³⁴. Entitatea actuală este simultan *subiect* al experiențelor proprii și simultan *rezultat* al experiențelor proprii³⁵, fapt ce face ca entitatea actuală să piară subiectiv și să fie nemuritoare obiectiv³⁶. Este evident că filosofia organismului abandonează definitiv noțiunea de entitate actuală ca subiect neschimbător al schimbării.

Un aspect fundamental al relației dintre entitatea actuală și prehensiune este dat de aspectul bipolar al entității actuale, în condițiile în care, după cum am văzut, entitățile actuale sunt constituite nu numai din prehensiuni fizice, dar și din prehensiuni conceptuale. Procesul de devenire al unei entități actuale începe cu prehensiunea prin care actualitățile anterioare sunt incluse în mod obiectiv în acestea. Aceste prehensiuni inițiale sunt prehensiuni fizice sau simțiri cauzale, după cum asertează principiul ontologic. Explicația este că procesul devenirii nu poate începe cu prehensiuni conceptuale deoarece o entitate actuală trebuie să se ivească dintr-un dat inițial bine definit, deci ceea ce Whitehead numește potențialitate reală (și, astfel, nu dintr-o potențialitate abstractă)³⁷.

Se observă cum în fiecare concreșcență există un aspect dual: într-un aspect există originarea simțirilor cauzale, iar în celălalt aspect se află originarea simțirilor conceptuale. Aceste două aspecte contrastante dau polul fizic și, respectiv, polul mental al entității actuale. Toate operațiile mentale mai complexe depind de simțirile conceptuale primare, care sunt simțiri de reproducere conceptuală. Aceste simțiri sunt simțiri în sensul că ele inițiază polul mental prin reproducerea obiectelor eterne, ca un ingredient al simțirilor fizice. În acest fel, simțirile conceptuale primare, la fel ca și simțirile fizice primare, sunt de conformitate, adică sunt reproduceri conceptuale ale polului fizic.

Observăm cum evaluarea, ca o categorie a reproducerii conceptuale, este chemată să facă o importantă legătură, să unească cele două feluri de simțiri, după

³⁴ Despre creativitate și libertate, a se vedea Nathaniel Lawrence, *Alfred North Whitehead. A Primer of his Philosophy*, New York, Twayne, 1974, cap. 2.

³⁵ A.N. Whitehead, *Process and Reality*, ed. cit., p. 34.

³⁶ *Ibidem*, p. 34.

³⁷ Ivor Leclerc, *op. cit.*, p. 179.

cum aflăm din cea de-a patra obligație categorială: „Din fiecare simțire fizică există o derivație a unei simțiri pur conceptuale al cărei dat este obiectul etern determinant al definiției entității actuale, sau a unui nexus, simțit în mod fizic”³⁸.

Avem acum toate elementele conceptuale pentru a vedea un aspect important al entității actuale, și anume natura sau esența acesteia. În condițiile în care entitatea actuală este un corespondent modern al *ousia*, substanță, observăm că noutatea principală a construcției metafizice a lui Whitehead este dată de aspectul intensional, din punctul de vedere al conținutului acestei importante categorii metafizice. Avem în vedere, desigur, prehensiunea: natura sau esența unei entități actuale este aceea de a fi o substanță care prehendează. Observăm astfel cum metafizica lui Whitehead continuă și încorporează o lungă tradiție filosofică ce numără ca repere: *ousia* aristotelică, *res vera* carteziană sau *monada* leibniziană.

Și pentru că a venit vorba de Leibniz, să reținem pe scurt câteva elemente de apropiere între cei doi filosofi, din perspectiva discuțiilor de până acum. O primă analogie este de găsit la nivelul naturii monadei, respectiv a entității actuale. După Leibniz, monada este o multiplicitate în unitate, reprezentând ceea ce se petrece în propriul corp sau în univers. Mai mult, spiritele, în calitatea lor de monade superioare, vor fi, în plus, oglinda creatorului, nu doar a lumii din care fac parte.

Tot la fel, la Whitehead, entitatea actuală este o substanță care prehendează, adică ceva în care prehensiunile fac legătura între sine și altul, între propria individualitate și ființa lumii din care fac parte; deși nu se susține explicit că entitatea actuală ar fi o oglindă a lumii sau a lui Dumnezeu, prezența prehensiunilor face ca acești vectori să dea o importantă latură reprezentatională a lumii entității actuale.

Altă analogie se află în ideea legăturii ce există între suflet și corp. După Leibniz, corpul este un fel de automat material ce ascultă de legile eficiente, adică de legile mișcării, iar sufletul este un automat imaterial ce se supune legilor finale, prin dorințe, scopuri, idealuri etc. Între cele două ordini există o armonie perfectă, oricărei mișcări a corpului îi corespunde o simțire a sufletului, și reciproc. Atât regnul naturii, cât și regnul grației își au temeiul în Dumnezeu, care este văzut atât ca arhitect, cât și ca un geometru?

După Whitehead, prehensiunile fizice și prehensiunile conceptuale țin de două aspecte oarecum paralele ale naturii unei entități actuale. Aspectul dual al entității actuale este afirmat explicit și făcut în așa fel încât să fie imposibil pentru o entitate actuală să fie numai fizică, respectiv numai conceptuală. Deși simțirile conceptuale nu implică în mod necesar conștiința, nu există simțiri conștiente care să nu implice simțiri conceptuale ca elemente în sinteză. Din această cauză, o entitate actuală nu poate fi înțeleasă în absența celor doi poli, după cum lumea fizică nu poate fi înțeleasă fără referire la cealaltă fațetă a sa, care este complexul operațiilor mentale. Cum operațiile mentale primare sunt simțiri conceptuale, Whitehead pare să sublinieze, exact la fel ca și Leibniz, faptul că numai o parte din

³⁸ A.N. Whitehead, *Process and Reality*, ed. cit., p. 31.

mental este conștientă, ceea ce arată supraviețuirea celebrei teorii leibniziene a micilor percepții.

În fine, al treilea element de apropiere vizează chiar interioritatea monadei, respectiv a entității actuale. După Leibniz, monada trebuie să aibă calități interne, în condițiile în care trebuie să aibă anumite elemente care să ajute la deosebirea unei monade de altă monadă. Aceste calități sunt percepția, adică starea trecătoare a monadei prin care se reprezintă multiplicitatea în unitate, și apetitia, adică principiul schimbării de la o percepție la alta. În acest fel, monada nu are nevoie de altceva pentru a evolua, pentru a se schimba. Este celebră susținerea lui Leibniz că monada nu are ferestre, adică o expresie care subliniază tocmai faptul că monada nu poate suferi din exterior vreo influență cauzală (fizică). Tot ceea ce i se întâmplă monadei vine din interiorul său, toată procesualitatea proprie, toate schimbările se ivesc exclusiv din fondul intern al fiecărei monade.

Analogul acestor idei este teoria lui Whitehead a prehensiunii. Am văzut plaja largă de prehensiuni prin care sunt aruncate în lume un fel de vectori ce au sarcina de a face legătura dintre interior și exterior, dintre individual și general, dintre parte și întreg. Mai mult, prehensiunile explică un element fundamental al procesualității entității actuale (alături de participarea unui obiect etern), prin care o entitate actuală evoluează, se schimbă și oarecum piere. Analiza entității actuale în prehensiuni pune în evidență alte prehensiuni, și așa mai departe, diviziunea continuând la infinit.

5. CATEGORIA DE OBIECT ETERN

Categoria de obiect etern reprezintă, alături de entitățile actuale, o categorie fundamentală a existenței cu o finalitate extremă. Whitehead introduce această categorie printre cele opt categorii ale existenței, îi aduce câteva explicații în cea de-a șaptea categorie a explicației și îi detaliază rolul și natura în toată partea a doua a lucrării discuțiilor și aplicațiilor. Un prim aspect pe care vrem să-l subliniem este legat de termenul, aparent oximoronic, folosit de Whitehead: care este semnificația termenilor componenți și a expresiei ca întreg? Aflăm astfel că „un obiect etern poate fi descris numai în termenii potențialității lui pentru «ingresiune» în devenirea entităților actuale; iar analiza sa va dezvălui alte obiecte eterne. Este un potențial pur. Termenul «ingresiune» se referă la modul particular în care potențialitatea unui obiect etern este realizată într-o entitate actuală particulară, contribuind la definiția acestei entități actuale”³⁹. Avem aici două importante elemente pentru analiza obiectelor eterne, potențialitatea și ingresiunea. Am văzut deja că o entitate actuală, ce are existență în sensul cel mai deplin al termenului, cere să aibă o anumită formă de definiție; nu poate exista separat această notă de generalitate. În condiția sa de ființă (existență), este obligatoriu ca definiția sa să conțină ceva general, adică un aspect formal pe care îl obține din altă parte. Fără să admită

³⁹ *Ibidem*, pp. 27–28.

existența unor forme în sine platonice, Whitehead adoptă o parte din această concepție, susținând că trebuie să existe anumite „forme de definiție” care să aibă ființa sau existență ca atare. Totuși, aceste forme pure, deși sunt existente, nu pot ființa separat de entitățile actuale. Dimpotrivă, entitățile actuale sunt cele care le solicită ființa, astfel încât prin simbioza lor să asistăm la dezvoltarea procesului devenirii.

Obiectele eterne sunt ceva ce există în acest sens al intruziunii în existența unei entități actuale. Pe de altă parte, rolul obiectelor eterne este neutru, adică neactiv, în condițiile în care este o caracteristică a entității actuale de a decide să selecteze sau să respingă ce obiect etern va participa la ființa sa. Exact aici trebuie văzut specificul obiectelor eterne ca pure potențialități. Ele dau universul de potențialități ce stă în fața unei entități actuale aflate în proces de devenire.

Am spus mai sus că relația lui Whitehead cu Platon este numai parțială. Există însă un fel de obiect etern care este identic cu formele matematice platoniciene, și anume obiectele eterne ale speciilor obiective. Acestea sunt un element din definiția unui nexus obiectivat sau al unei entități actuale ce este un dat al unei simțiri. Spre deosebire, obiectele eterne ale speciilor subiective sunt subiective în sensul că sunt un element al definiției formelor subiective a unei simțiri (cum este cazul cu o emoție, durere, plăcere etc.).

Am văzut că obiectele eterne sunt „potențiali puri”, iar aici putem observa supraviețuirea ideii aristotelice de potențialitate. „Noțiunea de potențialitate este fundamentală pentru înțelegerea existenței, câtă vreme noțiunea de proces este admisă. Dacă universul este interpretat în termenii unei actualități statice, atunci potențialitatea dispare. Orice este exact ceea ce este. Succesiunea este o simplă aparență, ivindu-se din limitarea percepției. Dar dacă începem cu procesul ca fundamental, atunci actualitățile prezentului își derivă caracterul din proces și își arată caracterul spre viitor. Imediatul este realizarea potențialităților trecutului, iar acumularea este potențialităților viitorului”⁴⁰.

Cu toate acestea, obiectele eterne, în calitatea lor de puri potențiali, nu sunt ceva abstract, cum e cazul cu simpla potențialitate. Ele au un caracter concret în sensul că sunt potențiali pentru ceva actual. Cu alte cuvinte, un obiect etern este o entitate ce este potențial pentru o entitate actuală. Iar aceasta este semnificația principală a termenului „entitate” din sintagma „entitate actuală”⁴¹.

Un alt aspect ce merită subliniat foarte puternic este inseparabilitatea dintre cele două feluri principale de categorii ale existenței, entitățile actuale și obiectele eterne. Deși sunt contrastante, primele ținând de lumea actualității, iar secundele, de lumea potențialității, ele nu pot exista separat unele de altele: după Whitehead, actualitatea este o exemplificare a potențialității, iar potențialitatea este caracterizarea actualității. „Un obiect etern este întotdeauna o potențialitate pentru entitățile actuale; dar în sine, ca ceva simțit conceptual, este neutru în privința faptului ingresiunii sale fizice într-o anumită entitate actuală din lumea temporală. «Potențialitatea»

⁴⁰ A.N. Whitehead, *Modes of Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 1938, p. 136.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 56–57.

este corelativul «datului». Semnificația «datului» este că ceea ce *este* «dat» poate să nu fi fost dat; iar ceea ce *nu este* «dat» poate fi «dat»⁴².

Obiectele eterne, ca puri potențiali, arată faptul că natura lor nu implică noutatea. Avem aici un element fundamental al problematicii noastre: relația obiectelor eterne cu schimbarea. Este evident că, fiind eterne, obiectele eterne nu se află în timp, nu se află într-un proces de devenire, astfel, nu au parte de procesualitate. Obiectele eterne oferă însă datul pentru entitățile actuale, adică universul de potențialități din care acestea pot selecta sau pot respinge ceea ce este în acord cu natura lor. Vor exista astfel o serie de potențialități nerealizate, astfel încât noutatea poate să se ivească numai pe seama acestui fundal. E limpede că un univers lipsit de potențialități nu ar putea intra în devenire, fiind mereu ceea ce este. Astfel, potențialitatea pentru proces este semnificația cea mai generală a termenului „potențialitate”, iar „decizia” este semnificația suplimentară importată de termenul „actual” în expresia „entitate actuală”⁴³.

În conformitate cu principiul ontologic, orice trebuie să fie undeva, respectiv într-o entitate actuală. Simultan, avem o anumită potențialitate a universului, având în vedere „lumea” obiectelor eterne”. Astfel, „undeva” trimite la o entitate actuală netemporală, ceea ce înseamnă că avem aici o importantă legătură cu mintea primordială a lui Dumnezeu (oarecum asemănător cu rolul intelectului divin de la Leibniz).

Vedem cum caracterizarea obiectelor eterne, prin sublinierea potențialității, ne aduce importante lămuriri la problematica schimbării sau lipsei de schimbare proprie existenței. În acest caz, obiectele eterne ca forme sunt netemporale sau eterne și totodată sunt date. Ele sunt date pentru actualitățile aflate în devenire și, astfel, sunt obiecte pentru acele actualități ca subiecte. Tocmai deoarece sunt în mod esențial și permanent date ca obiecte pentru o actualitate aflată în proces de devenire, și deoarece în natura lor sunt eterne, Whitehead a folosit cu bună îndreptățire termenul de „obiect etern”⁴⁴.

6. CATEGORIA DE NEXUS

Cum construcția metafizică a lui Whitehead este osatura cosmologiei sale, categoria care „strânge” toate sensurile este cea de nexus. Dar și această categorie este proprie limbajului special al lui Whitehead, astfel încât vom începe prin a arăta că dacă o entitate actuală este o entitate microscopică, tot ce avem în experiența cotidiană, ființe, mașini, copaci sau case sunt grupuri de entități numite „nexus”. Deși uneori termenul „nexus” este folosit în locul celui de „societate”, trebuie precizat că nu sunt perfect sinonime: nexus este mai larg.

⁴² *Ibidem*, p. 58.

⁴³ *Ibidem*, pp. 56–57.

⁴⁴ Ivor Leclerc, *op. cit.*, p. 95.

Nexus este un termen care ne pune în prezența unui grup, a unei comunități, astfel încât Whitehead vorbește de societate numai atunci când indivizii împărtășesc o caracteristică comună în virtutea moștenirii acelei caracteristici de la unul la altul. Această imanență mutuală este trăsătura fundamentală a entităților ce constituie un nexus. Vorbind de două genuri de nexusuri, unul pur temporal și altul pur spațial, Whitehead subliniază relația de *ordine* ce caracterizează acea mulțime de entități. În acest fel, vom vorbi de societate numai din perspectiva acelei ordini, astfel încât este evident că ordinea implicată aici este de fapt ordinea socială. În acest sens, Whitehead scrie:

„O societate este un nexus care «ilustrează» sau «împărtășește» un anumit tip de «ordine socială». «Ordinea socială» poate fi definită astfel: un nexus se bucură de «ordine socială» atunci când: 1) există un element comun al formei ilustrat în definiția fiecăruia din entitățile actuale incluse, 2) acest element comun al formei se ivește în fiecare membru al nexusului datorită condițiilor impuse de prehensiunile sale al altui membru din nexus, 3) aceste prehensiuni impun acea condiție de reproducere datorită includerii lor în prehensiunile pozitive ce implică acea formă comună. Un asemenea nexus este numit «societate», iar forma comună este «caracteristica definitorie» a acelei societăți”⁴⁵.

Caracteristica esențială a unei societăți se naște în virtutea relației derivării genetice, prezentă printre membrii săi. Dacă „societatea” ar fi un simplu concept al unei clase, s-ar aplica unui grup de actualități contemporane, în virtutea unui caracter comun. Dar caracteristica esențială a comunității contemporane este că nu derivă genetic una din alta. În virtutea derivării genetice a societății implică antecedenti și consecvenți, astfel încât o societate arată un anumit caracter de rezistență (*endurance*). Ca o caracteristică fundamentală a societății, rezistența este esențială pentru procurarea și pentru menținerea normelor valorice⁴⁶.

Ajungem astfel la o interesantă viziune asupra universului văzut la nivel macrocosmic, și anume, deosebirea ce se face între societăți, pe de o parte, și nexusuri, pe de altă parte. După Whitehead, entitățile care sunt rezistente nu pot fi entități actuale. Or, tocmai acestea sunt societățile. Avem astfel, dacă privim universul de la mic la mare, entități actuale, societăți și nexusuri. Deși toate societățile sunt nexusuri, nu toate nexusurile sunt societăți. Faptul că nexusul este o categorie metafizică mai largă nu înseamnă desigur că ar fi mai fundamental decât, să spunem, entitățile actuale. O privire lămuritoare ar putea fi dată de faptul că avem o imagine despre un univers multinivelar: la un nivel micro, fundamental, există entitățile actuale; la un nivel perceptibil, al entităților rezistente, există nivelul societal; iar la nivelul și mai înalt, dominat de ordinea socială, există nexusurile.

În fine, un alt element important pentru înțelegerea nexusurilor, ca o categorie a existenței, este acela de a sublinia importanta reconciliere a schimbării și a lipsei de

⁴⁵ A.N. Whitehead, *Adventures of Ideas*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 260–261.

⁴⁶ Ivor Leclerc, *op. cit.*, p. 216.

schimbare, adică a devenirii și a ființei, după cum am văzut și în celelalte capitole. În acest sistem metafizic, elementul fundamental care unifică construcția este relația, conectivitatea care există între toate elementele schemei categoriale. Astfel, auto-identitatea și unitatea sunt trăsăturile de bază ale elementelor metafizice prezente deci la toate nivelurile existenței. În schimb, noțiunile clasice de calități esențiale și calități accidentale sunt proprii lucrurilor rezistente numite de Whitehead „societăți”, nicidecum entităților actuale⁴⁷, după cum bine scrie în *Adventures of Ideas*:

„O societate are un caracter esențial prin care este societatea care este, și are și calități accidentale, care variază după circumstanțe. Astfel, o societate, ca o existență completă, și ca reținând același statut metafizic, se bucură de o istorie care-i exprimă reacțiile schimbătoare față circumstanțele schimbătoare. Dar o ocazie actuală nu are o asemenea istorie. Nu se schimbă niciodată. Doar devine și piere. Pieirea ei este asumarea unei noi funcții metafizice în înaintarea creatoare a universului”⁴⁸.

În încheiere, să observăm că toate cele opt categorii ale existenței formează un complicat angrenaj prin care Whitehead vrea să explice, din punct de vedere filosofic, universul ca întreg. Astfel, *Process and Reality*, ca un eseu de cosmologie, ne oferă o imagine filosofică despre construcția metafizică a universului ca întreg. Am văzut cum entitățile actuale, obiectele eterne, prehensiunile, nexusurile, formele subiective, judecățile, multiplicitățile și contrastele sunt categorii ale existenței, despre care am spus câteva cuvinte în această lucrare introductivă, într-o manieră pur și simplu descriptivă, având în vedere că lucrările lui Whitehead sunt foarte puțin cunoscute în România. Pe de altă parte, proces, simțiri, concrescență, obiectivare etc. sunt altă parte a termenilor și categoriile metafizice folosite în această complicată construcție. Fiecare dintre ei ar merita o abordare separată, pe care, sperăm, să o facem într-o lucrare viitoare.

⁴⁷ Ivor Leclerc, *op. cit.*, p. 217.

⁴⁸ A.N. Whitehead, *Adventures of Ideas*, ed. cit., p. 262.